

TANQIDIY FIKRLASH ORQALI O‘QUVCHILARNING YOZISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Jo‘rayeva Zuhra Kamoliddin qizi
Chirchiq Davlat pedagogika universiteti

ANNOTATSIYA

Yozish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish juda samarali ta’lim usullaridan biri. . Yozish o‘quvchilarga ona tilida o‘z fikr va g‘oyalarini ifodalash, shuningdek, o‘z qarashlari va fikrlarini bildirish imkonini beradi. Bu tanqidiy fikrlash va tahliliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

O‘quvchilar ona tilini o‘rganish bilan bog‘liq mavzularda insholar, sharhlar yoki tahliliy maqolalar yozishlari mumkin. Shuningdek, ular boshqa o‘quvchilar yoki o‘qituvchilar bilan turli mavzularni muhokama qilib, o‘zbek tilida xat yozishlari mumkin. Bu o‘quvchilarda ona tilidagi matnlarni argumentatsiya qilish, mantiqiy fikrlash va tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Key words:

Yozma nutq murakkab jarayon bo‘lib, ko‘p vaqt mehnat talab qiladi. Bunday nutq davomida inson o‘zini kuzatib boradi. Yozma nutq ko‘nikmasining shakllanishida ilg‘or innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Yozma nutq ko‘nikmasini rivojlantirish uchun berilgan har bir o‘quv mashg‘ulotining o‘ziga xos qiziqarli va samarali bo‘lishi yuqori natijaga erishishda xizmat qiladi. Yozma nutqni rivojlantirishda o‘qish ko‘nikmasining muhim ekanligi ham katta ahamiyatga ega. O‘qish jarayonida o‘qigan matnini tushunib o‘qish va unga yozma munosabat bildirish og‘zaki nutqqa qaraganda ancha murakkab jarayon sanaladi. Yozma nutq grammatik va mazmun jihatdan to‘g‘ri jumla qurishni, har bir so‘zni o‘z o‘rnida to‘g‘ri qo‘llash, fikrni ixcham va izchil, ifodali, uslub jihatidan sodda va ravon ifodalashni, bayon qilingan fikrlar asosida xulosalar chiqarishni talab etadi. Yozma nutqning murakkab tomoni yana shundaki, unda imlo, tinish belgilari va uslub bilan bog‘liq xatolarga yo‘l qo‘ymaslikni talab etadi. So‘zlarni to‘g‘ri yozish, tinish belgilarini o‘rinli qo‘llash, fikrni uslub talabiga muvofiq bayon qilish, bildirilgan fikrlar asosida zarur xulosa chiqarishni talab etadi. Shuning uchun yozma nutqning me‘yorlari o‘quvchilarda asta-sekin shakllanadi.

Hozirgi kunda til ta’limidagi dolzarb muammolardan biri bu yozma nutq shakllantirish nima uchun muhimligini belgilab olish lozim. O‘qish va yozma nutq savodxonligi o‘zaro bir-biriga bog‘liq jarayon hisoblanadi. Ko‘pchilik so‘zlarning to‘g‘ri yozilishigagina e’tibor qaratadi, lekintil vositalaridan o‘rinli va umumli foydalangan holda imlo qoidasiga mos o‘z fikrini to‘g‘ri, ravon va sodda bayon qilish malakasi ham yozma nutq savodxonligiga kirishini unutib qo‘yadi. O‘quvchilarning yozma nutqiga quyidagicha talablar qo‘yish mumkin: 1. Har bir so‘z, har bir jumla mazmuni va muallif maqsadini ochishga xizmat etishi, shuningdek, nutq ixcham, izchil va mantiqli ifodalanishi zarur. 2. Yozma nutqdagi fikr qoniqarli, ifodali, uslub jihatdan soda va ravon bayon etilishi kerak. 3. Berilgan fikrlar asosida zarur xulosa chiqarishga alohida e’tabor berish zarur

Bundan tashqari, yozish o‘z-o‘zini nazorat qilish va o‘z-o‘zini baholash uchun foydali vosita bo‘lishi mumkin. o‘quvchilar ona tilini o‘rganishda o‘zlarining yutuqlarini tahlil qiladigan, shuningdek, kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam bera oladigan insholar yozishlari mumkin. Bu ularning malakasini oshirishga va ona tilini o‘rganishda katta muvaffaqiyatlarga erishishga yordam beradi.

Bugungi kunda maktab ta‘limning yangi, zamonaviy sifatiga erishish, hayotiy vazifa va muammolarni hal etishga qaratilgan. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta‘lim-tarbiyasiga kelsak, ularning yetakchi faoliyati o‘quv faoliyatidir. Ushbu faoliyat jarayonida bolalarda asosiy aqliy jarayonlar va shaxsiy xususiyatlar shakllanadi, ongli va maqsadli harakatlar va o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyati singari yoshdagi asosiy neoplazmalar paydo bo‘ladi.

Psixologlarning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda tafakkurni yanada rivojlantirish birinchi darajali ahamiyatga ega. Bundan tashqari, kichik maktab o‘quvchisining tafakkuri rivojlanishning muhim bosqichida: bu vaqtda bola ushbu yosh uchun asosiy bo‘lgan vizual-majoziy fikrlashdan og‘zaki-mantiqiy, kontseptual fikrlashga o‘tadi. Shuning uchun ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qitishda ularning mantiqiy, tushunchalar asosida fikrlash, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega.

Zamonaviy hayot maktabdan, o‘qituvchidan boshlang‘ich sinflarda fanlarni o‘qitish metodikasi va usullariga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda.

“Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish” metodologiyasining dolzarbligi

Men bu yo‘nalishdagi ishlar sifatida sinfda hamkorlik, birgalikda izlanish va ijodiy muammolarni hal qilish muhitini, ya‘ni o‘quvchilarning bilim faoliyati uchun maqbul sharoitlarni yaratishga imkon beruvchi barcha vositalarni ko‘raman.

O‘quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish metodologiyasi o‘quvchilarga yo‘naltirilgan ta‘lim kontsepsiyasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, u bolalarda qiziqishning namoyon bo‘lishi, bolaning ma‘lum bir obyektga o‘z nuqtai nazarini rivojlantirish, o‘z fikrini himoya qilish, mantiq yordamida fikr bildirish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Dars davomida o‘quvchilar tadqiqotchi singari harakatda bo‘lishadi.

Yozish orqali o‘quvchida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi bevosita bolalarda o‘qish va yozish ko‘nikmalarini shakllantirish va mustahkamlashga qaratilgan. O‘z tajribamga tayangan holda shuni aytishim mumkinki, yozish o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirishning eng samarali vositasi bo‘lsada, o‘ta og‘ir ta‘lim turi, ta‘lim jarayonining eng qiyin qismidir. Mening kuzatishlarim shuni ko‘rsatadiki, o‘qish va yozish darslarida, shuningdek, atrofimizdagi dunyoni o‘rganish darslarida o‘quvchilar aksariyat hollarda matnlar bilan ishlaydilar va har bir o‘quvchi yozishda o‘ziga xos texnika va usullarga ega.

Kichik yoshdagi o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirishga imkon beruvchi matnlar bilan ishlash

Yozish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi o‘qituvchi va o‘quvchining rolini yangilashni o‘z oldiga maqsad qiladi. Sinfidagi o‘quvchilar endi passiv emas, balki asosiy, *aktiv* yani *faol* qahramonlardir. Tanqidiy fikrlash tufayli bolani o‘qitish maqsadli, mazmunli faoliyatga aylanadi, bunda o‘quvchilar aqliy mehnat qiladilar va muayyan muammolarni hal qilishga kelishadi.

Bolalarda tanqidiy fikrlashni shakllantirgan holda, o‘qituvchi ularni javobga "yo‘l-yo‘lakay" aytmaslikka, paydo bo‘lgan savollarga tayyor javob bermaslikka harakat qiladi, lekin asta-sekin bolalarni

muammolarni ko‘rishga, savollarni ko‘tarishga va javob olish yo‘llarini topishga o‘rgatadi. O‘quvchi yuzta emas, ellikta teoremani bilsa yaxshi bo‘ladi, lekin kerak bo‘lsa, yana elliktasini mustaqil isbotlay oladi.

L.S. Vigotskiyning fikricha, o‘quvchi erishgan rivojlanish darajasiga e‘tibor qaratmasdan, biroz oldinga o‘tib, o‘quvchining fikrlashiga uning hozirgi imkoniyatlaridan biroz yuqoriroq bo‘lgan talablarni qo‘yishi kerak.

O‘quvchiga tanqidiy fikrlash texnologiyasini o‘rgatish jarayonida qanday prinsiplar bor?

*Birinchi*dan, tanqidiy fikrlash mustaqil fikrlashdir. Dars tanqidiy fikrlash tamoyillariga asoslangan bo‘lsa, har bir o‘quvchi boshqalardan mustaqil ravishda o‘z g‘oyalari, baholari va e‘tiqodlarini shakllantiradi. o‘quvchilar o‘zlaricha o‘ylashlari va hatto eng qiyin savollarni ham mustaqil hal qilishlari uchun yetarli erkinlikka ega bo‘lishlari kerak.

*Ikkinchi*dan, axborot tanqidiy fikrlashning yakuniy nuqtasi emas, balki boshlang‘ich nuqtasidir.

Tanqidiy fikrlash tufayli an‘anaviy bilish jarayoni individuallikka ega bo‘lib, mazmunli, uzluksiz va samarali bo‘ladi.

*Uchinchi*dan, tanqidiy fikrlash savollar berish va hal qilinishi kerak bo‘lgan muammolarni oydinlashtirishdan boshlanadi. Muammolarga e‘tiborni qaratish o‘quvchilarning tabiiy qiziqishini uyg‘otadi va ularni tanqidiy fikrlashga undaydi. Faqat ma‘lum bir narsa bilan “kurash” muammo, qiyin vaziyatdan chiqish o‘z yo‘lini izlab, o‘quvchi, albatta, o‘ylaydi.

*To‘rtinchi*dan, tanqidiy fikrlash ishonchli fikrlashga o‘rgatadi. Tanqidiy fikrlovchi muammoga o‘z yechimini topadi va bu yechimni asosli, asosli dalillar bilan qo‘llab-quvvatlaydi. Shuningdek, u xuddi shu muammoning boshqa yechimlari ham bo‘lishi mumkinligini tushunadi va o‘zi tanlagan yechim boshqalarga qaraganda mantiqiy va oqilona ekanligini isbotlashga harakat qiladi.

*Beshinchi*dan, tanqidiy fikrlash ijtimoiy fikrlashdir. Har bir fikr boshqalar bilan baham ko‘rilganda sinovdan o‘tadi va takomilga yetadi.

O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish o‘qituvchidan ta‘lim faoliyatini alohida tashkil etishni – o‘quvchilarning individual ishini, juftlik va guruhlarda ishlashni, bahs va munozaralar tashkil etishni hamda o‘quvchilarning yozma ishlarini nashr etishni talab qiladi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasini qo‘llash jarayonida o‘quvchilar umumiy ta‘lim ko‘nikmalarini rivojlantiradilar, xususan:

- ✓ *guruhda ishlash qobiliyati*
- ✓ *matn materialini grafik dizaynlash qobiliyati;*
- ✓ *mavjud ma‘lumotlarni yangilik va ahamiyatlilik darajasiga ko‘ra qayta ishlash qobiliyati, olingan bilimlarni umumlashtirish qobiliyati.*

Bundan tashqari, ta‘limning o‘zgaruvchanligi va differensiatsiyasi, o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatlari - nafaqat maktabda, balki hayotda ham zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi - bu birinchi navbatda o‘quvchini qiziqtirishga qaratilgan, ya‘ni unda tadqiqot va ijodiy faollikni uyg‘otish, so‘ngra materialni tushunish uchun sharoit yaratish va keyingi yordam berish uchun turli xil usullar va usullarning kombinatsiyasi.

“Yozish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish” texnologiyasida har bir dars turi o‘z nomiga ega bo‘lib, ma‘lum bir semantik yuklamaga egadir, bu texnologiya “ramka” tipida bo‘lganligi sababli, har bir darsni o‘z ichiga oladigan, uch bosqichdan iborat asosiy namuna.

Texnologiyaning tuzilishi uyg‘un va mantiqiydir, chunki uning bosqichlari shaxsning kognitiv faoliyatining muntazam bosqichlariga mos keladi.

Texnologiyada uchta asosiy bosqich mavjud:

I. *Challenge* - mavjud bilimlarni uyg‘otish, olingan ma‘lumotlarga qiziqish, hayotiy tajribani aktuallashtirish.

II. *Tarkibni tushunish* (yangi ma‘lumotlarni olish).

III. *Refleksiya* (tushunish, yangi bilimlarning tug‘ilishi).

Qiyinchilik bosqichi o‘quvchilarda mavjud bilimlarni qayta tiklash, yangi ma‘lumot olishga qiziqish uyg‘otish, bilimlarni yangilash, o‘zini o‘zi belgilash, mavjud bilimlar darajasini o‘z ichiga oladi. Qiyinchilik bosqichini muammoli dars bilan taqqoslash mumkin: bu bosqichda birinchi navbatda muammo shakllantiriladi, uni o‘rganish o‘quvchilarga mustaqil ishlash uchun taklif etiladi, buning natijasida o‘rganish mavzusi bo‘yicha mavjud bilim va g‘oyalarni yangilash jarayoni amalga oshiriladi.

Xullas, yozma nutq madaniyatini o‘quvchilarda shakllantirishda nafaqat ona tili va adabiyot o‘qituvchilari, balki har bir o‘qituvchi, oila, mahalla bunday holatlarga e‘tiborli bo‘lish bugungi kunning asosiy talabi ekanligini unutmasligimiz lozim. Zero, ma‘rifatparvar adib Zokirjon Furqat “Maning maktab aro buldur murodim, Xatimdek chiqsa, ilm-u savodim” deya ta‘riflaganidek, har birimiz yozma nutq savodxonligini oshirishga harakat qilishimiz zarur. Shuning uchun, oila, mahalla va maktab hamkorligida yosh avlodning nutq madaniyatini shakllantirishga astoyidil kirishish darkor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Eltazarov J. O‘zbekistonda 20-asrda amalga oshirilgan yozuv va imlo islohatlar tarixidan (sotsiolingvistik tahlil) Toshkent, 2006.
2. O‘zbek tilining imlo lug‘ati./ Tuzuvchilar: Rahmatullayev Sh., Hojiyev A. –Toshkent: O‘qituvchi, 1995
3. Ona tili darslarida o‘quvchilarnig og‘zaki, yozma nutqini rivojlantirish.
<https://znanio.ru/media/ona-tili-darslarida-oquvchilarnig-ogzaki-yozma-nutqini-rivojlantirish-2661521>
4. Boshlang‘ich sinf ona tili ta‘limida yozma nutq kompetensiyasini rivojlantirish –
<https://cyberleninka.ru/article/n/boshlangich-sinf-ona-tili-talimida-yozma-nutq-kompetensiyasini-rivojlantirish>
5. Yozma nutqni takomillashtirishning psixolingvistik asoslari
<https://cyberleninka.ru/article/n/yozma-nutqni-takomillashtirishning-psixolingvistik-asoslari>